

Мирослава Фабіан (Ужгород)

СЛОВО ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕТИКЕТУ

Серед мовних засобів вираження етикету в сучасній українській мові одне з провідних місць належить слову – найбільш відрегульованому елементу мовної системи. Відображення культури поведінки, як і всіх діянь людини, закріплюється в слові. Через Слово людина пізнає те, що недоступне було (або й залишається таким!) у безпосередньому сприйманні. За допомогою слова проникаємо в думки і почуття, що хвилювали людей за тисячоліття до нас. Словом можемо звернутися до далеких нащадків та передати їм найсокровенніше. Будь-яке слово не є відокремленим, а входить у лексичну систему мови як її складник, завдяки чому виявляється своєрідність семантичної структури слів у мовах, а відповідні семантичні одиниці займають неоднакове положення в різних семантичних системах. Слово може бути уживанішим в одній мові, а в іншій мати вузьке або навіть термінологічне значення.

Слова на позначення етикету в сучасній українській літературній мові, як і слова взагалі, тісно пов'язані із специфікою лексико-семантичної системи мови. Вони можуть мати різні типи лексичних значень, лексико-семантичні варіанти, можуть розширювати або звужувати своє значення, робити його конкретнішим чи абстрактнішим.

Аналізуючи семантику іменників на позначення етикету в сучасній українській мові, виявляємо, що у процесі визначення значення слова, недостатньо вказати на явище дійсності,

на той предмет (у широкому розумінні), який це слово позначає, а необхідно з'ясувати ступінь співвіднесеності значення слова з іншими значеннями. Власне сама можливість чи іншим співвіднесенням цього явища дійсності обумовлена його виділенням, тобто тим тлумаченням слів якраз і базуються на певному співвідношенні відображуваних словами предметів об'єктивної реальності з іншими предметами. При цьому виділяються ті суттєві відмінності, які відмежовують це значення від інших співвідносних з ним значень. Отже, елементи значення етикетних слів виступають диференційними семантичними ознаками, виділеними внаслідок "співвиміру" певним чином зіставляваних одна з одною одиниць лексики, і відіграють важливу роль у формуванні етикетної лексики сучасної української літературної мови.

Так, іменники *пошанівок*, *пошановок* входять до семантики іменника *пошана* в значеннях *почуття поваги; ритуал вшанування; на честь кого-, чого-небудь*. Слово *пошана*, вказуючи на зовнішній вияв *почуття поваги до кого-, чого-небудь; почесні*, вживається у словосполученнях, які конкретизують його семантику: *бути в пошані, мати пошану, користуватися пошаною*, тобто викликати до себе почуття поваги, а *завоювати (здобути, заслужити, придбати) пошану* – стати поважним, добитися своєю працею, поведінкою загальної поваги; вирази з *пошани, на (у,в) знак пошани, віддавати пошану, дошка пошани* передають семантику зовнішніх ознак вияву поваги до кого-, чого-небудь. Етикет у вигляді шанобливого вітання знаходимо в традиційній кінцівці листів, телеграм тощо: з *великою (глибокою, повною) пошаною, моя (наша) пошана* і т.п. Зазначені етикетні вирази притаманні людині, яка проявляє високі морально-етичні почуття, є високоосвіченою, з пошаною ставиться до оточуючих, виявляє шану, захоплюється ким-, чим-небудь і в нашому мовному матеріалі представлена іменниками *обоженювач, шанувальник* та *шанувальниця*.

Іменники *ореол* й *данина* об'єднуються значеннями *атмосфера слави, успіху, пошани навколо кого-, чого-небудь, вияв уваги, пошани до кого-, чого-небудь і зв'язок з науковою діяльністю людини; яскраве біле сяйво навколо сонця, місяця, яскравих зірок; ореол місяця*. Слово *данина* характеризує ще й *найдавнішу форму оподаткування населення, яка в різних історичних умовах виступала у вигляді прямого державного податку, військової контрибуції або феодалної ренти*.

Досліджувані лексичні одиниці мають і відмінні одне від одного значення: *ореол* вказує на *променисте коло, сяйво навколо голови бога, святого на іконах, культових картинах, скульптурах; німб, славу, а данина* позначає *належну частку, долю, пайку і неминучу або мимовільну поступку перед чим-небудь*.

Лише в значенні *надзвичайно шанобливе, благоговійне, доброзичливе, привітне ставлення* іменники *поклоніння* та *ласка* збігаються. Інші їхні лексичні значення передаються такими формулами тлумачення: дія за значенням дієслова *поклонятися*: *культовий обряд, який відправляють перед чим-небудь (зображенням божества, якоюсь святинею); релігійне служіння кому-, чому-небудь (поклоніння) та милування, пестощі як вияв ніжності й любові; милість благодіяння, послуга, увага до кого-небудь (ласка)*.

У досліджуваній групі етикетної лексики виділяються іменники, які тією чи іншою мірою пов'язані з релігією, етикетними культовими обрядами, а також з місцем служіння божеству та людиною, що займає певне становище в суспільному житті. Іменник *патріарх* характеризується лексичними значеннями, які розкривають функції та місце особи в суспільстві:

- 1) глава роду за родового ладу;
- 2) найстарша, найбільш поважна людина в якому-небудь колективі;
- 3) людина, яка є старішою і найвидатнішою в якій-небудь галузі діяльності;
- 4) найвищий титул переважно в православній церкві, а також особа, що має цей титул.

Іменники *храм* і *культ* указують на діяльність служителя церкви та місце проведення різного роду обрядових церемоній: *храм* позначає *будівлю, де відбуваються богослужіння, релігійні обряди; релігійне свято на честь якогось святого або якоїсь релігійної події; місце, яке викликає почуття глибокої пошани; галузь, сферу високих духовних цінностей*. Останнє розкривається за допомогою вживання іменника *храм* у сполученнях зі словами "мистецтво" і "наука": *храмом мистецтва* називають місце служіння мистецтву (театр, музей і т.ін.), а *храмом науки* – місце роботи науковців (інститут, університет тощо).

Слово *культ* характеризується семантикою *ритуалу шанування; релігійного служіння божеству, релігійної обрядовості; поклоніння кому-, чому-небудь, шанування когось, чогось*. Служителями культу називають *духівництво*. Під виразами *створити культ, робити культ із чого-небудь* розуміють *робити кого-, що-небудь предметом захоплення, шанування*. Разом із цим семантика іменника *культ* набуває й дещо негативного забарвлення, вказуючи на культ особи як *сліпе поклоніння комусь, безмірне звеличення, обожнювання кого-небудь*. Іменник *святилище* виступає синонімом слова *храм*, і це дає йому підставу входити до лексичної семантики останнього у значенні *місце, яке викликає почуття глибокої пошани, побожності*.

Розкриття ідентичних значень, спільних для слів однієї тематичної групи, виявляється об'єктивним та лінгвістично обґрунтованим у випадку звернення до екстралінгвістичних факторів, а не лише шляхом проведення суто мовного аналізу. Щоб установити спільні для цих слів формальні ознаки, паралельні їх змісту, розкриваємо їхню позамовну сутність. Без цього можна лише припускати семантичну близькість досліджуваних слів. Отже, іменники *храм* і *святилище* вважаємо рівноцінними еквівалентами, що можуть взаємозамінюватися, вказуючи та характеризуючи місце, яке викликає почуття глибокої пошани, набожності. Наявність слів на позначення культової обрядовості, релігійного поклоніння у складі досліджуваного фрагмента лексики сучасної української мови свідчить про багатоаспектність самого явища етикету, що знаходить своє відображення і у віросповіданні людей, їх індивідуальних специфічних уявленнях про навколишній світ.

Лексичні значення слова *вітання* позначають вербальні та невербальні способи передачі ввічливого ставлення до людей, причому в семантиці досліджуваного етикетного іменника поєднуються як форми, так і шляхи реалізації етикетних норм, а саме:

1) *слова або жести, звернені до кого-небудь під час зустрічі на знак прихильного ставлення, доброзичливості;*

2) *вияв приязні, прихильного ставлення до когось;*

3) *усне або письмове поздоровлення чи побажання здоров'я, успіхів і т.ін.;*

4) *пригощання, частування когось чим-небудь.*

У складі етикетної лексики сучасної української мови знаходимо іменник *золото*, який на перший погляд не має безпосереднього семантичного зв'язку з етикетною лексикою, але його четверте значення позначає *щось дуже цінне, гарне або кого-небудь вартото, гідного поваги, а також ласкаве звертання до такої особи*. Перші три значення слова *золото* підкреслюють специфічні й загальні умови використання золота як *хімічного елемента, благородного металу жовтого кольору, гнучкого, тягучого і ковкого; золотих речей, дорогого золототканого одягу, спеціальної золотистого кольору фарби, яка застосовується в поліграфії, позолочених шовкових ниток для гаптування, тканин; золотих монет, грошей, великого багатства, розкоші*. Білим золотом називають бавовну, а чорним – нафту та кам'яне вугілля.

Проаналізувавши окремі фрагменти мовного матеріалу, переконуємося, що лексичні значення різних етикетних слів вступають у своєрідні відношення, виходячи за вузькі рамки свого тлумачення і підіймаючись до рівнів інших груп слів. За цією семантичною закономірністю формування етикетної лексики в сучасній українській мові лексичні значення окремого слова, утворюючи одне ціле, характеризуються системними відношеннями як елементи певних лексичних значень. Тому важливим завданням вважаємо

виявлення в системі мови цих відношень і з'ясування способів регулювання класифікації лексичних значень окремих слів.

У досліджуваному словниковому складі сучасної української мови безпосередньо відображаються усі зміни, якими характеризується розвиток суспільно-виробничих відносин етикету науки, культури та інших галузей людської діяльності. В центрі уваги перебуває людина, на позначення якої використовуються, крім зазначених, іменники *прихильник*, *прибічник* та *послідовник*. Наявність лексичної одиниці *прибічник* у формулах тлумачення цих іменників робить можливим їх об'єднання в один синонімічний ряд, оскільки до нього можуть входити слова як в основному своєму значенні, так і другорядному.

Відношення між одиницями синонімічного ряду багатоаспектні: кожне слово має свій змістовий відтінок, а одне із слів – більш загальне значення. Справедливість цього положення підтверджується формулами тлумачення іменників на позначення особи: *прихильник* характеризує того, хто підтримує, захищає кого-, що-небудь, стоїть на чьомусь боці, хто схвалює, обстоює що-небудь, позитивно ставиться до чогось, поділяє чийсь погляд, дотримується якого-небудь учення, приязно, доброзичливо, із симпатією ставиться до кого-небудь і є пристрасним любителем, шанувальником кого-небудь. *Прибічником* називають того, хто підтримує, захищає кого-, що-небудь, поділяє чийсь погляд. Раніше цим словом характеризували *наближену, довірену особу*. Говорячи про *прибічника* в зневажливому тоні, мають на увазі *посіпаку*. *Послідовник* – це така людина, яка наслідує чийсь приклад і є *прибічником* якого-небудь учення, чийхось теорій або поглядів, розвиваючи їх своїми працями, діяльністю тощо. Унаслідок активної цілеспрямованої діяльності на благо суспільства й за умови дотримання етикетних норм людина досягає визнання, авторитету, схвалення, почесей тощо.

У процесі дослідження багатозначних іменників на позначення засобів вираження етикету в сучасній українській літературній мові спостерігаємо, що завдяки полісемії одне і те саме слово в багатьох випадках виявляється зв'язаним з цілим рядом інших слів, інколи навіть семантично різних, а це веде до таких наслідків: множинності зв'язків, які перетинаються; накладання лексичних значень одне на одне, що спричиняє труднощі в групуванні етикетних слів, з одного боку, та системності лексики, рухомості словникового складу і його співвіднесеності з позамовною дійсністю, з іншого.

РЕЗЮМЕ

У статті дається аналіз окремого фрагмента етикетної лексики в сучасній українській мові. Автор досліджує специфіку семантики іменників на позначення етикету, їх місце та роль в лексико-семантичній системі української мови.

The article presents the analysis of a separate etiquette lexis fragment in modern Ukrainian. The author studies the semantic peculiarities of the nouns denoting etiquette, their place and role in the lexico-semantic system of the Ukrainian language.